НА БЕРЕГАХ КОДЕНКИ

Це ж таки літо, що не кажіть, і ми бачили крізь куряву, як помалу відпливаємо од сонця кудись убік, і вже верхи дерев сягали сонячного кола, отож разом з оцим непомітним рухом крізь пилюку, що високо встала, до нас усередину входила тривога, втома, яку потрясав хіба ляск гумового м'яча об долоні чи литки — кому де попаде. Вже хтось зовсім подибав од гурту і тягнув сорочку по пилюці, тримаючи її за рукав, а хтось сів верхи на м'яча і пересипав пилюку на долонях. То це в цю хвилину загукали з того боку, щоб ішли вже скоріше, ну ж бо, там таке, а ви тут сидите, м'ячем граєтесь. І ми побігли за тим, хто гукав, і він опинився в нашому гурті, розказував усе, розказував, хекаючи, але ніхто його не бачив, хтось нас вів, а ми й не знали, за ким ідемо. І коли вже дехто починав розуміти, що ж таки сталось і куди ми біжимо, то оглядався назад, щоб розгледіти крізь куряву тих, котрі зовсім не побігли за нами, а стали собі розбиватись на дві команди, щоб ще пограти, поки є сонячне світло, — і ряди обох команд похитнулись, і багато хто побіг за нами, а відтак і всі, мабуть, побігли. Ми зовсім не вірили в те, про що розказувалось під час бігу, воно влітало у наші вуха і так само легко вилітало, однак ми бігли з упертою переконаністю, що це нам необхідно побачити, нам. про це треба знати; отож ми бігли, обганяючи одне одного, ковтаючи пилюку і сіль з губів.

Ми вже бачили, що прибігли туди, куди нас вели голоси оповідачів, ми навіть чули, як знайомо пахнуть стіни будівель і земля під ногами з розтрушеною соломою на ній, — отак по розтрушеній соломі, як по доріжці, ми і вбігли в цементований коридор, розполохавши горобців, а далі вже спокійніше перебігли чималу відстань вздовж ясел, і зупинились, і закам'яніли, раптово зрозуміли, що недаремно так бігли і що прибігли вчасно, бо враз якось у наш зір, затуманений спекою і потом з лоба і брів, увірвалось щось тонке, довге, червоне і відразу ж зникло, — за спинами дядьків і тіток ми не могли побачити добре, що робиться там, попереду, де промайнуло тонке, довге, червоне; ми чули, як затарабаніла огорожа, як дзенькнув цеп об трубу, а нас уже хтось

відтісняв назад до дверей, за якими було багато світла, не так, як у цьому цементованому лабіринті, і ми не побачили, що саме робилось — чи корову виводили, чи бугая відганяли кудись, — але щось там коїлося, повно якоїсь метушні було, навіть сміху. Ми вже й не знали, що нам робити — чи йти назад спокійно, чи бігти, щоб устигнути не знати куди, і, виходячи з корівника, навіть не говорили про те, що побачили, а говорили, що ж робити далі, і почали говорити, що Миколі Огороднику не треба мучитись, бо вже все минуло і не вернеться. А він хотів знов заплакати, такий здоровий і вищий за нас усіх, проте ми йому почали казати, що вчителям теж важко з нами вчитись, бо їх мало, а нас багато, і що, може, не треба було йому, Миколі Огороднику, писати, що він не любить горобців і б'є їх камінцями, коли вони прилітають на подвір'я, але це треба було пояснити не тепер, а тоді, як ми писали твір на тему, як ми любимо і доглядаємо птахів; але ж тоді ми всі сміялись з його твору, сміялись доти, доки не зайшов Микола Григорович. Він прочитав уголос кращий твір, який дала йому вчителька, і твір Миколи Огородника, а потім, забувши похвалити кращого учня, наблизився до Огородника і запитав, чи справді Микола робить так, як написав? Та що ж він скаже, як уже написав, не буде ж брехати, бо йому було б соромно потім і перед нами, і перед вчителькою, і він сказав, що кидає камінцями у горобців, коли вони прилітають і крадуть у курей їжу. Микола Григорович почав розпитувати, як вони живуть удома, чи є чим годувати курей, і Огородник кивав головою, що все є, що їм нічого не

треба. Бо як же ж це, каже Микола Григорович, ти написав таке в той час, як ми всі повинні любити природу, оберігати її, а ти береш і кидаєш камінцями в ці малесенькі створіння. А вчителька, стоячи збоку, відразу ж після слів Миколи Григоровича сказала, що, мабуть, Микола добре не подумав, коли писав таке, він же ж хороший учень загалом, старанно працює на шкілці, допомагає товаришам. А Микола Григорович уважно слухав учительку, слухав, а потім довго дивився на Миколину опущену голову і сказав, щоб Микола підняв голову, бо як же ж це так, що вчителі з ним балакають, а він і очей не зведе. Я й не знаю, казав Микола Григорович, що тепер робити, чи батьків викликати та поговорити у їхній присутності, чи, може, на перший раз пробачити, га?

Вчителька наша, оглянувши клас, несміливо якось проказала, що, може, треба було б на перший раз пробачити Огороднику, якщо він, звичайно, зрозумів свою помилку, якщо він усвідомлює, що таке справді писати не можна, адже він збирається стати хорошою людиною, агрономом хоче бути. То ми тепер почали казати Миколі Огороднику, що він же стане хорошою людиною, агрономом буде, то й нічого йому тепер переживати. А Микола Огородник враз каже, що давайте підемо до старого колгоспу (де вже тепер стадіон) і там є груша з маленькими солодкими грушками, бо він учора після уроків як бігав на стадіон, то залазив на ту грушку, аж на вершечок. Я знаю, де та груша-дичка, біля гаража, в якому дядько Петро завідуючий, і я на ту грушку й сам лазив, але тепер промовчав за це. То ми знов так розігналися, що вже світу білого не бачили за пилюкою, бігли, бігли біля кладовища, на якому сливки росли, що ми їх боялися од мерців красти, і повистрибували на шосе, і по камінцях побігли тою дорогою, що йде з Розкопани. Якраз ми промчали повз старий костьол і вже відчули якусь тривогу, хоч ніхто не кричав, ніхто нікуди не біг, всі собі жили тихо, спокійно. Але ми далеко не побігли, поставали під тополями і повитріщувались на Коваля, що стояв з агрономом. Дід Кирило стояв обіч них і вже хотів іти собі, але ще не йшов, і ми дуже прислухалися, що ж це Кирило скаже, бо ми вчора в нього смородину крали, але він нас не бачив, проте, міг і побачити, і тепер взяти й сказати голові. Ще нам чогось робилося страшно, бо дід Кирило був сьогодні в чорному костюмі і з медалями, — і то він або трохи одступався від голови й агронома, або знов наближався і ще щось казав. То нам, справді, вже не так страшно було через те, що Кирило щось там скаже начальству, як тому, що він стоїть і не йде собі, а нам або побігти далі, або стій так і дивись на нього, щоб не оглянувся та не зобачив. Ми все ж потроху посували стежкою, переходячи від тополі до тополі, і вже навіть чули, що там дядьки говорили. Дід Кирило каже: "Дивіться, Олександре Матвійовичу, от у мене ім'я таке якесь, що й не вимовиш гарно; одне слово, Кирило, тепер і дітей так не називають, і от трудився я все життя на полі, в рідному колгоспі, і всім ворогам на зло, можна сказати, а от назвали ви на з'їзді моє ім'я, і якесь воно не таке стало, наче краще, і аж мені сподобалось, що я подумав, що Кирило, але ж і не Кирило, не так, як я, бувало, думаю і сміюсь, — що не кажіть". І

вже коли ми проходили поза ними, бо вони стояли майже на дорозі, через канаву, і в цей час і дід Кирило попростував на Шляхетську, то ми ще почули, як Коваль сказав агрономові, що цей Кирило щасливий чоловік, і він хотів би бути на його місці, отак чесно відпрацювати і потім отак говорити, як тепер Кирило казав, бо як отак мучитись з оцим народом, той хай воно сказиться. І ми вже знали, що він говорив про Миколу Тишкевича, що вчора п'яний на машині їхав і розбив фару і ще щось, і вони довго сварились біля кузні вчора. І враз як бахнуло на Шляхетській майже після слів Коваля, і здалось, наче тепер уже ніч, і нас освітило серед ночі — отак, як ми й стояли: Коваль з агрономом на шосе, дід Кирило біля сільської ради в чорному костюмі, а ми гуртом між тополями над канавою, і ще освітились білі колони в будинку культури і стара тополя з часів Ґонти й Залізняка, і всі цегляні будинки за нашими спинами, що тяглись уздовж вулиці біля костьола, і вже тоді всі зрозуміли, що сталось, як із нас котрийсь тихенько гукнув, що це солома так бабахнула і зайнялась. А цей гуркіт ще стояв над цілим кутком і в наших вухах, а тут ще й Коваль як гукне: "Машину, де машина, машину!" І ми вже бігли, як очманілі, випереджаючи і Коваля, і агронома, і діда Кирила, хоч він був уже аж біля сільради і теж побіг скоренько. Чуєте, гукнув хтось у гурті, дим як пахне, це чиясь хата горить, ой, боже, що ж це робиться. Ми як вбігли у вулицю, то до нас і жінки приєдналися. І ще людей багацько, то ми вже не розбирали, де наші біжать, де Коваль з бригадиром, бо вони нас

знов випередили і бігли там десь попереду. У вулицю з ревом ускочив мотоцикл, і мчав поряд з нами, і випередив нас, — і пилюка стоїть, і димом пахне, аж пече, і ми поставали наче вкопані, бо побачили, як горить хата. Щось таки робилось навколо нас, але ми вже нікуди не бігли, стояли як вкопані і дивились на вогонь. Він спокійно линув угору, діставав високих гілляк на тополі, і листя скручувалось, чорніло, аж з них сік капав.

Але знов ми опинились у страшному вирі, нас штовхали, ми й падали подеколи, і я навіть облизав щось солоне на губі — чи хтось нігтем зачепив, чи, може, об камінець буцнувся, але ми теж бігли, оббігаючи

велику калюжу, щоб стати з того боку, звідки вітер віє, бо на нас гарячі палички летіли. Нас тут народу менше було, то ми могли добре бачити, і як хата горить, і що робиться навкруг. І вже дивимось, а Коваль вистрибнув на приступку головиного газика і розмахує руками, а з того боку, де й ми бігли, з ревом летить червона машина і люди розбігаються, щоб дати їй дорогу. А поки там розмотували шланги, то всі знов близько підступили до хати, а Коваль зістрибнув з машини і теж кинувся до хати, розставивши руки, і гукав усім, що, люди, беріть кожний грязюки в руки і киньте у вогонь, воно ж і горить не дуже, тільки солома; люди, що ж ви стоїте?! І таки справді дехто кинувся до води, загріб у жмені грязюки, шпурнув на вогонь, але більше попадало, ніж у вогонь долетіло, то й з цього нічого не вийшло. А Коваль знов забігав та до людей — що ж ви стоїте, чуєте! А ми ж до тої калюжі та гребемо, та комусь подаємо, а в нас беруть або й не беруть, а то просто кричать, відганяють, щоб ми не плутались під ногами, а додому бігли, геть звідси. То що ж ми зробимо, як воно так, але й ми відступилися від калюжі, бо й Коваль уже не кричав, а побіг до машини і помагав хлопцям щось накручувати. А тоді, дивимося, Коваль оглянувся на свою машину і гукнув, щоб бігом їхав дзвонити, щоб вертикиївська машина їхала, і Василь своїм газиком рвонув убік, дзвонити помчав. І от уже й солома догоряла, і зайнялись крокви, а вода якраз полилась у цей час, на крокви попадала, на тополю, бо вона дуже близько біля хати росла. І вже й вертикиївська машина прилетіла, значно більша й старіша за нашу, але завжди надійна така, що вода, коли треба, то й поллє.

Микола Огородник до нас — хлопці, побігли з того боку, через картоплиння, — може, там що горить, а тут ніхто не бачить. І я оглянувся на всіх, але де кого побачиш, як стільки людей, народу стільки. Але ті, що були, почали махати руками, віднікуватись, мовляв, чого туди бігти, картоплиння толочити, як уже дві машини є, і поливають, і вже он зовсім загасили, то куди його бігти. А Микола Огородник як сказиться та як почне кричати, що як ви такі друзі, то йдіть під три чорти, там, може, хлівчик горить, а ви тут повитріщались. І всі порозбігались, і вже я подивився на свої руки, які вони в мене, і відчув, що щось усередині сидить і не дає легко дихати, — я й собі як

кинусь бігти за хлопцями, то аж біля костьола опам'ятався; і тут біля костьола мені зробилося так легко якось, аж тепліше, і я ще чув, як моя одежа пахне згорілою хатою, і цей дух мене заспокоював. А коли я збіг униз і побачив, як заблищала річка з правого боку, то мені знов зробилось погано, і дрібненьке листячко зашелестіло, а потім вітру знов не стало, і ми почали бігти, і знов аж біля школи зупинилися, — коли це з подвір'я з велосипедом виходить Катерина Григорівна і мене притримує, хоче підвезти на рамі, вона іде до моєї мами плаття приміряти. Але ж, я собі думаю, як вона мене повезе під гору, то я й кажу, що сам дійду. Катерина Григорівна ще не відпускає мене від себе, а мені вже робиться так незручно, і цього вона навіть не зрозуміє. Кажу, що я сам піду, і взявся за багажник, і підпихав її під гору, бо вона сама не виїде. І як вона виїхала, я ще йшов услід, відхекуючись, а потім перескочив через канаву і сів разом з хлопцями на лавці біля Семена Порохнюка. Я бачив, як вона повернула до нас повз аптеку, а сам почав щось таке шепотіти — наче зо зла, — оглядаючись навкруг, чи ніхто не слухає: піонервожата Катерина Григорівна з Закусилівки поїхала на велосипеді до моєї мами, і як вона піде, то в хаті ще буде її запах, а як це я її просив, щоб вона мене прийняла в комсомольці, а вона сміялась, що я ще малий, і нехай собі їздить на велосипеді з великими хлопцями, мені однаково, я ж її не люблю, подумаєш! Але раптом все повернулось не так. Бачимо, з їдальні посунув гурт хлопців, і всі на шосе, і Зіневич Микола між ними йде попереду, наче веде всіх, а хлопці йдуть не дуже з великою охотою, а так собі, наче щоб тільки дивитись, і я скільки не думав, не міг придумати, куди ж це вони так спішать: уже й на шосе повискакували, починають оглядатись. Я вже не міг

сидіти, і ми побігли разом по стежці вздовж емтеесівської огорожі; не хотілось навіть побігти до майстерні чи до кузні знайти якусь залізяку для хазяйства, — пробіг отак і думаю, чи перескочити через канаву, щоб ближче до хати бути. Я подумав, що Катерина Григорівна ще сидить у нас, і що я міг би зайти в першу хату, а потім заглянути в другу і, наче я ще не бачив її сьогодні, сказати добрий день.

А мені ніяк не вдавалось перебігти на той бік дороги, бо чи я боявся чогось, чи що, хоч що ж там боятись, але я щось відчував і не хотів перебігати вулиці.

Я таки перебіг на той бік і опинився там, де хвіртка, що через неї проз аптеку до нашої хати йти; і мені так хотілось, щоб хтось тут поряд зі мною стояв, хоч би хто-небудь, бо чогось здалось, що й вітер знявся і небо потемнішало.

Хлопці там трохи обік крутилися кружка, а Зіневич щось голосно говорив, що гроші все ж таки вкрадено, а потім зовсім відійшов від хлопців, а по шосе від їдальні біг той чоловік, що я не знав його імені і прізвища, хоч він був такий, що скрізь його бачили, бо він страшно все робить, за що не візьметься, в футбол ганяє — ніхто його на полі не обжене; але чомусь його побоювався, бо й знав про нього мало, що він ще мав конячі зуби, і був такий, як корінь, — жилавий, вузлуватий, аж чорний.

Він біг так по дорозі, наче коло робив, що й ніхто б його не зупинив, якби хотів, наче м'яча гнав перед собою, а Зіневич обернувся, і наче ждав його, і стрибнув через канаву на дорогу. І вже ніхто нічого не говорив, і ні про гроші не говорили, а тільки напружились і чекали, що ж воно буде далі, що вони там вирішать між собою. Я то добре бачив, що всі вони п'яненькі, і, може б, котрі з них і не хотіли б стояти при цьому ділі, але нічого не зробиш, як разом випивали, то куди дінешся. А Микола Бовсунівський тільки, бачу, на колоді то туди, то сюди переважується, наче й йому тільки й роботи, що це.

Що ж воно там далі буде, то вже й чорт не розбере, але такий шум враз ізнявся, і вже, бачу, біля мене люди товпляться, обговорюють, що й як, а я ніяк не розгледжу, хто ж біля мене, чи видко там де маму та Катерину Григорівну, — ні, не видко. І так воно вийшло, що двоє вони, товплячись та заточуючись, бо один одного за барки тримали, посувались до нашого місця, а потім таки Зіневич відштовхнувся і так садонув того, що він аж гепнувся на дно канави. Я вже й своїх хлопців

не бачу, бо вони все стояли під емтеесівським тином і так і не перейшли на цей бік, бо все позатуляла ця купа людей, що біля мене стояли, що я аж упрів, так хотів десь подітись, але нараз подивився отак уздовж дороги і бачу, що звідти під'їхав на велосипеді чоловік, однією ногою сперся об землю і щось говорить жінкам, що, мовляв, якби сюди доброго дядька, то б він їм показав, як битись.

І всім зробилось так страшно, коли Зіневич, стрибаючи з одного краю канави на інший, на льоту чесонув того дядька по щелепі, прибивши ще раз його до землі, аж той розкинув руки, — проте тому нічого не скривило, не вибило, бо тільки мотнув головою, а м'язи на вилицях напружились і не розпускаються.

Ну, я собі думаю, вже він отак і не встане, так і буде лежати, і зробилось так мені страшно, що хотілось аж втекти кудись, але й від цього гурту боявся відходити, бо там скрізь — ззаду й по боках — наче б чорно так, ніч мовби, — отож я стою й не рухаюсь.

А Зіневич тим часом оббіг довкруг, став посеред шосе, розставив ноги і руки розчепірив, здоровий такий, наче на нього хтось зараз полізе, — і я вже опам'ятався, як переліз через тин в аптекаршин город і поповз картоплинням до водокачки, де руками воду качали, але тамечки вже води чортма, а тільки стояк водокачки цементом обмурований і камінці валяються, то я набрав камінців скілька і шпурлянув через кущі (крізь них видко було людські спини, голови і що робиться на шосе). Але чи попало воно в кого, чи там де покотилось, я вже не бачив, бо надумав утікати, бо ще страшніше мені зробилось, але й чув, як люди зашуміли, забалакали, що от треба ж так, і що воно робиться, а декотрі то й раділи чогось, казали, що так йому, гицлю, й треба, щоб знав, як заводити бійку серед дня, та ще й на вулиці, і я як вискакував з картоплиння в посадку і оглянувся, то вгледів, що Зіневич вхопився за голову, нагнувся й тримається чогось так, і я навіть не подумав, що це я міг у нього попасти, бо це ще й не так страшно, я ж не хотів, а там оно що робилось — ще не таке страхіття; і я біжком посадкою, і якраз туди, щоб біля Порохнюка перебігти через дорогу та

на базу. Біжу і думаю, не буду туди дивитись, що там робиться, нехай вони всі там виказяться, скоріше б на Маказон та до річки, а там що, й сам не знаю. Але біжу, і вже така темінь насунулась, що й зірок видко де-не-де в небі.

Прибіжу, думаю, до річки, а там, може, на той бік переберусь та й якось найду дорогу назад, але як таке темнотющисько, то хто його знає, як мені буде далі, і вже я чую, як пахне земля під ногами всякою мазутою і соляркою, сонце ж за день напекло землю, а тут якраз так вищенько та якраз над річкою, і я вже й не боюсь, що в ноги понабивається стружки всякої чи колюків, а біжу й не оглядаюсь. Тут мені на цій висоті зробилось якось начеб радісно — тепла земля під ногами, пахне так, ось недавнечко день був, що ми тут бігали з хлопцями, а тут, нате, вечір уже, — але коли збіг донизу і став коло електростанції, то світу трохи поменшало. Тут до річки від електростанції ще раз донизу треба збігти, а я став з того боку, де труба стирчить, наче вистрелити хоче на той берег, руками притулився до неї, тепла така і дрижить помалесеньку, бо станція робить і вночі, всередині малесенькі лампочки світяться, машини гудуть, воду качають.

Ну, думаю, це вже тут заскочать мене, що голову розбив Зіневичу, і що я скажу, як почнуть питати; і тепер так: або хутко на той берег, на Закусилівку, або десь тут сховатись — чи в зіллі де, чи в картоплинні над річкою, бо тут дерев нема, як на тому боці, що й верби там, і тополі височезні.

Такий вечір, що й видко ще добре, і не в усіх вікнах закусилівських вогонь світиться, а як оглянусь назад, то видно тільки верх майстерні і водонапірну башту, а небо над тим всім таке рівне і світліше, як над Закусилівкою, і здається, що там пусто і людей зовсім нема, і хат нема, і мені зробилось дуже страшно, аж я припав до землі біля труби, і почав говорити, і плакати. Земелько дорогесенька, тепленька, аж ти дрижиш nido мною, тут я так на тобі високо, і ніде ж нікого нема, сховай мене, бо я пропаду, я цілий день по тобі бігаю, корову тут пас і завертав, то хто ж

мені тепер поможе, як я одненький утікаю, земличечко теплесенька, пахнюща, поможи мені.

Але я так довго не говорив і перестав плакати, бо, бачу, що вже тра бігти до річки, щось робити, а що зробиш, хоч і знаю, що десь тут човен Скрипниченків є, але чи він прив'язаний, чи ні, не знаю.

Як збіг з горба, то вже того тепла не стало, що було на горбі, тутечки тобі холод від води і зілля дряпається, і воно холодне, але мені вже не до того холоду, вже й тепліше зробилось, як у зіллі намацав ніс човника — тут, там мацнув, цепок наче б не припнутий, не тарабанить, штовхнув скілька раз — і човен поповз, чмакаючи зо дна.

Не страшно мені води, але глянеш, яка там темнота, то страшно робиться, але тра руками гребти, бо весла ж нема, а руками обома зразу не вгребеш, то спочатку з одного боку погребеш-погребеш, то з другого так само, і вже бачу, що діло йде до того берега, а як вхопився за зілля, то й зовсім легко зробилось, бо вже ніхто мене не дожене, хоч би як плив та гріб, і не чув я, що мені зілля руки й ноги різало; штани намочились, прилипли, і сорочка на животі мокра.

Але бачу, що треба вибиратись городами до вулиці, там видніше, бо й лампочки світяться, а там буде видко куди й що, вже не пропаду, аби скоріше від води та з зілля, і тра ж десь проскочити, щоб собаки не було і щоб од вулиці не одгороджено високим тином, бо подумають, що в садок закрадався, як буду перелазити.

І як вискочив на дорогу, то відразу й побачив, що машина їде десь від колгоспу, якраз по цій дорозі, вже й до моста тут недалеко, і думаю, махну рукою, може, хто підвезе; коли це придивляюсь, то машина з будою, то це вже точно дядько Петро, коли з будою; і я вже не думаю нічого, махаю з усієї сили, дядько Петро, видно, й мене впізнав, бо одразу спинився біля дерева, і я заліз у кабіну. "Що це ти тут робиш, га?" — каже дядько Петро. "В Колі Скрипниченка був, ми вроки разом

робили", — кажу я. "А я думаю, хто це махає рукою", — каже дядько Петро. "Ми з Кольою Скрипниченком поробили вроки і пішли воду вичерпувати з човна", — кажу я. "А, то це ви лодку вичерпували", — каже дядько Петро. "Ми з Кольою вроки робили, а після він каже, давай воду вичерпаємо", — кажу я. "Та й це ви вичерпували воду", — каже дядько Петро. "Ми б і не вичерпували воду, але Коля каже, тато втомились, то давай вичерпаємо, щоб вони взавтра на роботу поїхали", — кажу я. "Вже ж темно — це тобі від матері нічого не буде?" — каже дядько Петро. "А що це від неї буде, як ми вроки робили?" — кажу я. "Я ще додоми заїду, а потім уже на базу, їдьмо, візьмеш риби, мамі занесеш, дід сьогодні наловив", — каже дядько Петро. "Та я, мабуть, зійду на містечку", — кажу я. "Ну то дивись", — каже дядько Петро. "А он, дивіться, як на воді туман такими кущиками поробився, наче росте", — кажу я. "Місяць світить", — каже дядько Петро. "А я люблю, як він так світить, дивишся, а воно наче росте, правда?" — кажу я. "Певно, що так", — каже дядько Петро. "Тихо вже так зробилось", — кажу я. "То поїхали, молока взяв би, риби, дід наловив, ми ж скоро — туди й назад", — каже дядько Петро. "Та я на містечку зійду", —кажу я. "Дивися самий", — каже дядько Петро.

А потім уже, десь на другий чи третій день, ми знов бігли купою, — і вже, бачу, й старші хлопці декотрі з нами, там Колодюк Микола і з ним Алік Порохнюк попристава ли до нас, але ж так виходить, що це ми з ними йдемо, бо вони ж старші, й це кудись буцімто ведуть нас. Щоб там якась одна дорога була в нас, то ні, але далеко десь дуже заходити ми не старались — зійшли від містечка дорогою, як іти до школи, а потім повернули у першу вуличку, — як так подивитися, то від буфету з гори добре видно всю ту вуличку й куди вона аж туди виводить, що й кінця її не побачиш; і городи по той і по цей бік донизу видно, як повитягувалися на горбах, а між городами здоровий берег, і верби в ньому, й трава висока, і які хочеш стежки там, що можна ними, пробігши межею, вийти й до школи, і на ту вуличку, й де хоч, — ну та й думаємо, з цим концертом багато ж не находишся; але й перед хатами ставали, аж поки хтось не вигляне й не подивиться, що це воно за музика, то тоді вже відбігали далі і знов ішли, ззиркуючись, щоб не збитися з ладу, та

ще в ногу йти. Свистки у нас і давніші були, хто глядів, а от Алік з Миколою то позабирали в нас, вони такі, що вже свистків не носять, це просто їм закортіло полазити з нами, — то це добре, що в Кухти можна виміняти хоч щотижня там на якісь ганчірки чи залізо свистка — де вони в нього там тільки бралися, й які хоч! А висвистували ми пісні, вже які хто знав, — хай там слова позабувалися чи й не знали, але ж мелодію всі знають, свисти собі.

Але старші хлопці вже зразу нас так порозставляли, щоб ми далі не плуталися й знали, хто біля кого; десь як не вміщалися, щоб пройти, зійдеш у канаву чи забіжиш ззаду за іншими, а потім знов треба шукати, біля кого ти йшов, — тому вже ми знали свої місця й нам так навіть цікавіше було, наче ми справді якісь народні артисти, йдеш і рівняєшся плечем до плеча, а то ще й гукнеш, хто викривляє шеренгу, чи на тебе хто крикне: йшов Коля Колодюк, потім його брат Славка, хоч за ростом то йому треба було десь далі, за ним Алік Порохнюк, Петро Андрієць, я, Юра Киселів.

Виходило так, що найбільше кричав Славка Колодюк і все чогось до мене чіплявся, хоч я сам бачив, як і другі забігали вперед чи відставали, то він їм нічого не казав; і я вже якось не витримав і кажу йому, що й він сам хіба рівно йде оно, коли не подивишся, то завжди криво, але на мене гукнув його брат Микола, та ще й так сердито, чого це я, мовляв, огризаюся, як старші що кажуть, йди тамо, мале, й свисти. Оце то старший найшовся — на один рік. Але Микола з Аліком старші за нас аж на п'ять чи чотири, то з ними сваритися ти ж не будеш, бо як дасть пенька, то не буде вже тобі ні свистків, позабирають, хоч сто виміняй, ні в шпака фати; то це мені трохи гірше гуляння було — що погукують, найшли гіршого. Проте довго ж не думатимеш, не все ж вони будуть кричати, колись перестануть; а я оно слово хіба що кому де сказав, як мені колись Микола продав старого білета в кіно, і мене по ньому не впустили, ще й допитувалися на дверях, де це я його взяв, — і так і гроші пропали, і в кіно не потрапив; то я вже так намагався йти, щоб же нікому не було за що причепитися до мене — й тільки крутив головою з боку на бік, рівняючи плече до Петрового й Юрчиного, а фати не фаю,

тільки плутаю всю мелодію і нерівно свищу. Де це ми вже були — вже хату Трезінського проминули, Трезінський би сам засміявся, щоб це таких нас побачив на вулиці, бо він сам фає в клубі на баяні, як коли який концерт, то знає, що нас не затягнеш виступити на сцені, а далі я вже усіх хатів сам не знаю — знав, що оно Вані Олішевського з одного класу, а десь далі діда Юзика хата нова, що він з дітьми живе, а ще як підемо далі, то налічу, може, зо скільки хат, кого я там знав, чи з дітей, з ким учуся, що вони тут живуть.

Ми біля якоїсь хати стали, боком до берега, там у дворі дурнуватий хлопчик жив, — він дивився на нас, сидячи, голівку так до плеча нагнув, наче йому легше так бачити нас, і ще й пробує сміятися, то хлопці аж присідають, так висвистують, насміхаються з того малого — я ж бачу, але що вже не гніваються на мене й не кричать, то я й тут змовчу, хоч так мені жалко хлопчика й так хочеться всім сказати, що, хлопці, вже йдім далі, нащо він вам, він же каліка, — але це така охота вредна, що поки не понаохочуються, то не жди добра; й мусив я щось підсвистувати разом з ними, але не сміявся й не шкірився так, як вони; але мене злило ще й дужче, що чого це й Юрка, не знає толком, а й собі вгинається, — і я ж таки якось викрунувся, немов з радощів, що й мені весело, як і всім, щоб дуже ніхто не вчепився послям, дриґнув ногою, аж Юрка сів на одну руку й був би в канаву перекинувся, але я біжком його піднімати, що він ще й до пам'яті не дійшов, хто це його міг сунути, а коли йому трохи провидніло, він аж до Славки одбіг, казав йому, що це я його вдарив, щоб він не свистів, — і Славка на мене так подивився, мовляв, знаю, що ти типіро зробив і ми тобі ще згадаємо; але Порохнюку Аліку так смішно зробилося, що Юрко в канаву був би впав, що й усі за ним почали сміятися.

Бачив би я самий, що це в мене за сміх — як іще страх не минув за цього Юрку.

Була це ціла така гра вже не один рік, коли б це ми не йшли зі школи з Аліком Порохнюком, — то він уже бере командує й ми гуртом, скільки нас іде, регочемо, — отако ні з чого, думаємо, що нам так смішно

може бути, й сміємося. Хоч зразу то який тобі буде сміх, як зовсім не смішно, того тільки, що Алік сигнал подає, що будемо зараз сміятися; але вже за третім кроком, поки смієшся, тобі справді робиться смішно — й через те, що почав сміятися ні з чого й що Алік таку смішну команду дає, й — що інші сміються не знати чого, — отоді вже регочемо, аж корчить нами, й так справді нам смішно; але хай-но Алік покаже рукою, що треба кінчати, де той сміх і подінеться. Та вже знаєш, що дрімати не можна, бо він, коли йому заманеться, знов дасть команду на новий сміх — і це така гра, що треба усім однаково починати, бо як угавиш, то вже не вийде у тебе такого сміху, як першого разу. Та й, регочучи тепер, я мовчки дякував Аліку, що він загадав сміятися осьо зараз, то, може, й забудуться трохи за мене, бо їм же не так те, що я сунув Юрка й той пожалівся, а що в таку хвилину загальної радості зумів шкоду зробити, та й це таке наче виходить — от хотів їм перебити забаву та й хотів.

А це бійся ще й оглянутися — щоб знов хто не крикнув, що з ноги збився, — але ж так кортить побачити, де те дитинча й що воно тамечки робить, якби ж воно знало та розбиралося, чого ця кагала реготала й підтанцьовувала на дорозі в пилюці;

дивинося, вийшло до перелазу (це ще така хата, що коло неї перелазець, а так то по селі не дуже й побачиш де), і чи воно там навколішках, чи й так стоїть, як є, але тихо так і засмучено, геть як старе, дивилося за нами, куди ж це ми далі підемо й де знов станемо перед хатою якою посвистіти. Диво й воно, що вже чийсь голос мене обсмикує, не дає подивитися — але не сердито, аж лагідно якось; невтямки ж мені зразу, що вони тим часом уже щось там домовлялися, бо не може ж так буть, щоб з нічого тако придумати, — Славці, отже, сказали, щоб якось мене забавив, як що — то щоб заохочував ще оглядатися; й радість якась напала раптом, бо ж бачу, які вони хитрі, але хай будуть, які хтять, — мені вже не так за цю хитрість чи страх клопіт, але хоч трохи побуду, не боячись, і ступлю вільніше, й з ноги зіб'юся, однаково ніхто нічого не скаже. Ото вже з цим Юрком, — а я був налякався, дурний! А отако зареготати хто вміє з вас, — хочеться крикнути на всю вуличку, — а ну-ну, й регочу, аж їм стає смішно від мого

сміху, бо й справді, бачу ж, що я ніколи раніше не вмів так засміятися, а це — нате вам, а будете?

— А хто знає що за цю стару хату розібрану дідову Юзикову, розкажіть, — питає Коля Колодюк десь спереду, бо вони, бачу, звернули у берег; кожен через такий перелазик переступав; а там треба межею, що в один бік від неї город нижчий чогось, та й буде криничка під вербами; я вже й мовчу, що Юрко вперед мене поліз через перелаз, лізь — сказися ти; але як це до мене доходить, що Коля тамо спереду допитується за дідову хату — то мене аж штовхнуло, хотів крикнути, що я трохи знаю, й не зогледівся, коли почав щось розказувати. А вже Славко Колодюк мене підіпхнув трохи вперед, але ж на межу то мене не пускають, ну та нічого, мені й картоплинням добре, я Колю бачу, а що хлопці там ззаду погукують "голосніше, що він там каже", я кричати не буду на всенький берег. Що вони там жили на емтеесі всією сім'єю, то всі знають; а Порохнюк Павло хіба не жив, — там якось хати стояли, як вуличка маленька до річки, і навпроти Семена Порохнюка ще й буфет був — буфетом кінчалася ця вуличка до шосе, а від діда Юзика вниз город був, хатів далі вже не було, там же горб та й зразу до річки, хто ж там хату поставить. А Павлові й на роботу хіба далеко, вийшов — та й осьо сільрада перед емтеесівською майстернею, скраю шосе, до аптеки — навпроти.

— Вийми-но свистка й розказуй, та не бреши, — каже Славка Колодюк, і я вже трохи на нього поглядаю, буцім йому розказую, бо Микола мовчить собі — чи він слухає, чи чого було йому розпитувати за дідову хату, не знаю.

Але скажу, чого вони повиселялися з емтеесу, то, може, ще й не вгадаю, — це таке. Від мами то дещо я й чув і міг би їм порозказувати — жінки до нас носять шити, то я всього наслухався, за двері стану або за етажерку сховаюся, так мені чогось робиться соромно, та мусиш слухати, смикають мене, смикають, щоб я подивився та гостинця взяв, — ні й ні; але чую все. Отож старшого сина діда Юзика жінка секретарем сільради робила, старшого (Коля Колодюк несподівано мені

наче помогти хотів, каже: "Старшого, старшого — правильно"); ну то всім, бачу, цікаво зробилося, знають же ту його жінку, вона добра — скільки ми в садочок біля артілі, де й сільрада теперішня, закрадалися, й вона бачила, то ніколи батькам не казала й не сварилася на нас, — от це таке в них женіння було, що Юзиків син десь згодом каже, ти-но давай хазяйством займайся, а то дуже розумна. А вона ж хотіла ще інститут заочно кінчати, та й була б, бачте, яка жінка. Тай що — пропала й робота, а він її тепер на роботу не пускає, вдома все; й навчання пропало, ходить тепер задрипана, кому тепер уже так цікаво, як тоді було, коли вона у сільраді робила, що хто не йде, то й повітається, і щось узнають, людям же треба, мовчки ж не будеш минати.

— О, то хіба це про хату, — згукнув Алік Порохнюк; на ньому ще видно було сліди сміху, він і коли не сміється, то скажеш про нього як про сміхло, що й не смішно буде усім, а він готовий буде тобі розсміятися, хоч би там що. Одно тільки мені робилося якось добре від цього його виразу, буцім йому то й діла нема до моєї мови; виходить, що думки такої немає там перебити мені на зло, щоб мене перестали слухати й одіслали назад. А Юра ж, мабуть, тільки й жде, коли позад нього встану — немов ще менший од нього й, виходить, що й у гурті найменший.

— То більше ніхто не знає за Юзикову хату? — аж зупинився Микола й обернувся до нас очима, оглядаючи кожного, крім свого брата; а тому й Славко ступнув у картоплиння й собі роздивлявся на нас, котрі менші, й виходило так, що на кого ж ти будеш дивитися: Алік в один клас з Миколою ходить, а Петро

— з Славкою; це тільки ми з Юрком, та й то чогось більше до мене діло мають, а не до нього. Мені нараз якось аж просвітліло в голові, — обдивився я горба попереду, де городи і наша вуличка, де й містечко наше, де ми всі живемо, і берег такий аж сумний, бо й сонця великого не було, чи це я його так не міг розгледіти, не розберу; але все одно ж — верби такі знайомі, старі й молоді, а де ж, як не в цій траві, ми кутасі рвали — за них то й не сваряться, їм у сіні, як косять траву, не дуже й

потрібно бути, — це, наче квітки, качалочки такі у пахнючому поросі з волосинками, — і подумав зразу, що-якби міг, то втік би туди на гору межею, та й хай би вони мене пошукали, й ніколи б з ними нікуди вже не пішов — та й що б вони мені зробили; але хіба так сам довго проживеш, — ну й інша думка прийшла, й мені аж полегшало, бо я здогадався, що не всі хлопці могли до цього додуматися: просто Микола й не ждав відповіді на своє питання, а я, дурний, вискочив поперед батька, ще й хвалюся — я знаю, я. Це він так випитує, хоче, щоб ми цілу дорогу як не грали, то язиками мололи, але не мовчали, бо йому, видно, легше так собі щось думати, коли позаду підспівують, не йдуть без роботи. Аж погляд сховав, так боявся з Миколиними очима зустріться, — бо хіба не буває, це вже я знаю, коли видаєш себе поглядом; добре написано, що ти думаєш, як не вгинайся. То я знов роздивлявся вздовж берега й на гору, навіть за спиною роздивився, яка та вуличка на горі, звідки ми збігли: у садках деякі хати видно гарно, а що дальші, туди, до Трезінського, одні садки, — і вже не так мені було прикро й незатишно, а бачив я все ясніше, ніщо не могло сховатися, — бо я дивився не просто так, а вже щось так знаючи.

Ну то й не будуть нехай вони такі хитрі, думають, що мене дурним зробили, — знаю, що їм сказати.

— А в мене вже смородина така є, що можна їсти, — о, веселіше далі пішли, але помовчують, наче не хочуть тако признаватися, що в них за інтерес. Шкода й мені, що я взяв та вивалив усе як на лопаті, бо не стільки вже тої смородини, вона ще ж до пуття не доспіла, так, де-не-де бачив учора; але що ж ти їм скажеш — в нашому садочку нічого такого більш і нема; ну там порічки, малина, вишні — то це в усіх є, а от смородину мамі принесли десь з Вертикиївки, й ми на той рік посадили. Вже й біля Люсі Ухманової виходимо, — та я ще оглянувся донизу, де під городом у їхньому бережку копичка стояла; чи я такий дурний був, чи що на мене найшло, але записки писав їй і кимсь передавав, що давай зустрінемося увечері біля твоєї копички, я буду ждати після кіна, але ж було б знати, дурному (та й чи я не знав), що вона з старшими хлопцями ходить, а на таких, як я, й не подивиться; аж соромно тепер, бо було б

не давати Ліді Кушер записочку, так дуже повірив їй, — а вона то й передала, але ж потім і взнали всі, що о, присвячує Людці віршики й передає дівчатами. А вона хіба краща — сама потім розказувала дівчатам і ще, не бійсь, і сміялась, сура. Бачила б вона тепер, як я з здоровими хлопцями ходжу, що вже й не подивився б у її бік, — що б це вона подумала, — не бійсь, захотіла б, щоб я їй знов написав.

Тим часом ми вуличкою, вуличкою і вже посідали кружка трохи далі від Бражевського, з цього боку, де й до Славка і Миколи до хати близько; та звідси й Петрову Андрійцеву хату видко, от тільки Алікову й Юрову не побачиш, бо все парк затуляє, а хата Порохнюкова якраз попадає так, що на пам'ятник треба дивитися — то це й восени не всю її побачиш. Хлопці, бачу, мовчать, никають отако плечима — чи ждуть, що я сам щось казатиму? Але сидимо, то сидімо, я хіба що. Славка вже добрішим голосом почав дрочитися до мене, — бо', коли це я так казав, хай-но мені не видумує; але мусиш його терпіти, бо це такий: скажи слово, то й за день не одчепишся, і за кожним разом йому ще більша охота приходить — ніби й жив би з цього. Наспівує тако: "Люба, бджівка, бджівка"; коли це я так казав, — дивлюся на нього, й так не хочеться, аби інші хлопці почули; ну не треба, — прошу очима, *— що тобі, шкода? Він би іншого разу змовчав, а як це ж смородиною пахне, то треба щось далі думати, хіба так довго висидиш.

Коли це Микола вже починає допитуватися: — Чуй, ти, то мати вдома чи на роботі?

Це треба подумати, хіба тако вдразу скажеш, — вона могла й на обід прийти; а в хату заглянути, то ще потім, може, назад і не пустить, якщо прийшла, й це як хочеш пробуй, треба ховаючись розвідку робити, цим-го картоплинням.

— Та він боїться, що ви в нього допитуєтесь, — розтягуючи слова й кривлячись, як од кислого, аж в одному кутку рота розкриває, промовляє Славко Колодюк. — Його мати як зловить, то буде, що й тоді, за Любу. Хіба ви не знаєте, що йому було? — Хлопці справді не знали, а

цей уже бігом розказує, ще й прибріхує. Ну то що десь Люба, сестричка, поділась — диво велике, в аптеку зайшла, а мати найбільше боялась, щоб це на дорогу хто з нас не виходив, і чогось справді мати була сердита як ніколи, ну й надавала мені; й от за що Славко хай не бреше, то це що я гукав "Люба, Люба", не гукав я, там раз гукнув, та й то тихо, — я вже сам догадувався, де вона ділася, вона мені зранку за гематоген надоїдала, і, бубеня таке, пішло в ту аптеку — хто їй там що без грошей дасть.

— Ну там не гукав — нехай, але ж надавала? Надавала!

— А то ти бачив. Хоч не бреши — тебе ж тоді не було.

— Хм, а де це я міг бути? Я йду зі школи, а вона тебе понад городом гонить і підхльостує.

— Ти ж, брехло, на хмілю був, — згадую сам щось таке, — не вірте йому, хлопці, вони ж усім класом на хміль у Вертикиївку ходили.

Не знаю там за других хлопців — повірили вони чи ні; а за Миколу то що казати — це ж його брат, і хай він хоч збреше, то Микола буде за ним, дурний він на брата казати. Але всякого, думаю, буває; як за того білета, з яким мені було клопоту, що Микола продав і мене в клуб не пустили по ньому, — хіба Славко потім не казав мені, щоб я пішов їхній матері розказав, тітці Ніні, ще й так умовляв мене, не питай; йди, дурний, каже, бо він, думаєш, тебе одного підманув, у нього ціла пачка старих білетів, вони десь у Вертикиївці вкрали в клубі — то це будуть продавать; та хіба вони довго напродаються, — відповідаю йому, — одного піддурять, другого, а потім хто схоче брати у нього? Та я й Славці не хотів вірити й не думав до їхньої матері йти, — це його зара послухай, а він пересердиться на Миколу, бо якби не сердився, то хіба б намовляв оце-го мене, та до нього бігом, ще й йому розкаже, що я буцімто хотів матері їхній жалітися за якогось білета (немов то він не знатиме, що там за білети й чого це я до матері осьо збираюся). Але

хороба з вами; мене як кинуло з того місця — я перебрів вуличку, загрібаючи пилюку, щоб не так скоро йти, — хай знають тамо, що я не боюся; а вони ж бо дивляться, куди це я йду й що робитиму — чом ні, — й кому з них охота гукати, щоб я не волочив ногами й щоб на них не куріло, я ще й біля колючого дроту, що колись ним разом з батьком обгороджували, постою, прикину, кудою б це краще залізти у картоплиння, бо мало, що дріт у два ряди, обвислий дуже, на низеньких вишневих стовпчиках, а то ще й бур'ян, а в бур'яні кропива і будяки, — треба подумати. Батько — то це й казати нема чого, не вийде дивитися, він слабий лежить; мами нема, це я точно знаю, але зразу так хлопцям не хотів казати; мені чогось стало так шкода всіх — і маму, й батька, й себе, але разом з тим і зло взяло на себе, що я, наче злодій, у свій садок закрадаюся, через ці бур'яни пробираюсь, — і їх би, може, туто давно не було б, якби батько здоровіший зробився, бо оно вже скільки з сільради приходили й загадували викосити на межі, бо штраф накладуть; батько знав це, але мені не давав косити — ха-но встану, каже, я сам зроблю, не лізьте не в своє діло. А, нічого це страшного не буде, як я раз закрадуся і більше ж не буду; зате покажу їм, що я не боюся. Знаю ж добре, що їм видно й спину мою, як я повзу в картоплинні, і я ще завзятіше розгрібаю ці картопляні дерева, а їх що дужче ворушиш, то більш вони пахнуть (це скоро й копати нам з мамою, бо батько хтозна чи встане до того часу; а так мама просить Антосю сліпеньку, Ганю Киселиху — й це в нас така бригада, копаємо!), і вже я став потроху забуватися, що там хлопці сидять і не діждуться моєї смородини; а я думаю, що це ж мій город, і ніхто, крім мене сюди не полізе, бо тих чужих то неодмінно виженуть — повинен хтось же побачити, може, й так люди йтимуть, то скажуть; й міг би я не вертатися назад, хто мені що зробить — я в себе в городі. Осьо які гіллячки понависали над картоплинням, а деякі аж на землі лежать, і ягідки там чорнющі, тільки листя вже повсихало, бо сонце туди не доходить, і ягідки позамурзувані, що так зразу й не вхватиш у рот; я, проте, не спішив наривати, хай там ще пождуть, а вліз між кущами всередину у садок і там встав на ноги. Мені звідси добре було видно хлопців на горбочку під тим городом, як вони мене вишукували в городі очима — і вже чи тривожилися, що я їх узяв піддурив та не думаю вертатися, чи думають, що мене хтось

зловив. Але нехай думають. Стоїш собі тутечки в малині і дивишся на них, скільки хочеш, — от добре, що малина висока; хоч радіти нема чого, бо ми цеї весни й малину не обрізували, батько не дав, каже, сам усе зроблю; одну тільки картоплю й дав нам посадити; йому тоді так погано зробилося, що ми повтікали з хати — поперелякувалися, а він ще чогось розізлився та замкнувся зсередини. Сидимо у садочку, а мама бере посилає мене до дороги, бо там десь сестра Вера з кіна йтиме, то щоб не нарвалася на замкнені двері, а то ще вийде, то дасть. Але Вера сама вже бігла стежкою — хтось, видно, її проводив, найчастіше, то я знаю, Кадуб ходив, але вона не давала далі провести до хати — сама, може, боялася, щоб батько як не побачив, а буде на п'яну голову допікати — що, це вже з хлопцями ходить. Я Вері бігом розказую, щоб далі тихенько йшла, і ми, скрадаючись попід вікнами, найшли, де в садку мама з тіткою поховалися; зразу всі ми сиділи в безу, з вікна там чорта що побачиш, а потім тітка Параска згадала, що мона з того боку хати у хлівчик залізти, там так двері зачиняються. Що хата давня якась, аж на двоє боків двері чогось, то там ніхто не жив тепер, тільки часом на ті двері паливо скинемо — в сінці такі, а так то більше з-під свиней мені доводиться вичищати й виносити знов через ті сінці; і тітка каже, що там солома якась лежить, можна до ранку пересидіти. Так ми й зробили. Але поспати ми вже не поспали — пора картоплю садити, тепло ще яке то, вдень наче й нічого, а наніч бере за боки; попритулювалися, проте й досиділи якось до ранку, а ще й сонце не встало, мама каже, що ж ми тут будемо сидіти, ходімте картоплю садити. Повилазили ми усі з того хлівчика — така пора, що люди не дуже хто й повставав. А ми — садить! Коли й батько сонний виглянув на город, бачить, що ми садимо, і в думці йому нема, що ми в хаті не ночували, щось матері таке сказав — чи їсти не варила абощо, ми добре й не розібрали; а мама й не дивиться, далі копає — не хтіла так з ним розмовляти. Ну то батько знов дверима рип та й далі пішов досипати.

Але хіба цим хлопцям усе поясниш, як їм смородина в голові, — та чи воно їм треба, це чуже горе; і гніватися на них — то що вони винні, але б узяв, їй-бо, грудомах скільки та якби оце-го попустив у той бік, хай би знали.

Та й немов аж страшно робилося мені у садочку цьому зарощаному, хоч тут і знайоме все — он же й горіх, можна підбігти й вилізти, й так далеко стане видно, а злазити з нього зовсім добре — гладенька шкіра на гілляках, — я подумав, що це таке може бути, бо я тут один стою у кущах, а хлопці тамо гуртом — їм би що; та занесу я їм цих ягід, нехай не думають, що я на смородину жадний, і знов повзу, але вже другим боком, щоб не так видно було одну дорогу, кашкета з смородиною держу в зубах. А від городу дорогою аж нагинці перебіг — щоб і хлопці бачили, як це небезпечно закрадатися до себе в садок, а разом з тим хіба не було страшно — ану від хати хтось вгледить, і батько ж може надвір вийти — а це якраз звідти всю дорогу сюди видно.

— Чого це тебе так довго не було, — Славко до мене, і вже кашкета з рук хватає, хоч я думав старшим хлопцям перш дати, хай вони попробують. Хлопці, бачу, веселі, ще веселіші зробилися, як тоді були, коли ми з вулички в берег збігали межею; і щось мене наче намовило до Юрка підбитися, аби він сказав, що це вони тут балакали без мене, але його хіба вмовиш, йому й смородини не тра, — я-то, жартуючи, його за шию тягну до себе, це так ми немов боремося, а сам шепочу — скажи та й скажи, — кричить Славкові, щоб поміг, бо я його за шию скрутив; ну то й Славко в цей бік поглядає, щось там буркнув, щоб я відпустив Юрку, а сам же він боїться вгавити за хлопцями — скільки тої смородини, півкашкета. Смішно так: давиться смородиною, очі витріщив, а за Юрка вступається. Та треба він мені, ваш Юрко, нате його; я й так знаю, що він до мене сам прибіжить — до кого ж йому ще йти; старші хлопці наохотуються та й —він їм треба, а куди далі — до мене ж, до мене. Я йому дуже так не вказував, — ого, скільки такого було за меї пам'яті, але зразу не підпускаю, хай помучиться; сяде біля хвіртки й жде, поки я сам до нього не вийду. І ті хлопці на нього не дивляться, і я, якби захотів, не обізвався б, сиди собі, як ти такий це розумний. Але мені його шкода стає, вийду, питаюся, що це він робить під тином у мене; то Юрко бігом ножика витирає і мені подає — на, будеш перший кидати.

Юрко аж до парку одбіг, смородини йому всеодно не дають, то що, йому не однаково, де сидіти — а там і я не дістану, бо мені ж тра біля

хлопців бути, може, що скажуть, ну й кашкета ж не покинеш — це жди, що доїдять, то ще мають звичку закинути десь у бур'ян; це Славко такий розумний, уже встав над усіма і держить напоготові, в мене допитується:

— Кидати чи не кидати — підеш по смородину? — перекладає в другу руку кашкета, каже: — Кидати чи нє?

— Віддай, бо вже оно заплаче, — сказав йому брат Микола, а сам скривився чогось: може, яка смородина кисла попала, чи з мене так кривиться, що я плаксій.

— Ми ж думали на емтеес бігти, — знов мене виручає на цей раз Алік Порохнюк, і хлопці без слова підводяться, ждуть, поки Микола пообтріпує собі холоші й на ліктях — він дуже за собою любив глядіти, — а Славко ззаду вже оббирає яку суху траву чи землю, це його така робота, де ми коли не підемо.

Догнали Юрка, перелізли через тин і високою травою під молодими кленами, де дід Семен Порохнюк ще не встиг скосити, пробралися на другий бік парку, знов через тин перестрибнули і вийшли на шосе, щоб на емтеес бігти.

— Поставайте так, як ми тоді йшли, — командує Коля й дивиться, чи в усіх свистки є в руках, — ото був би гвалт, якби хто загубив, а мені то це точно попало б найбільше; але я знаю, куди ховати, у мене на грудях кишенька з ґудзиком, звідти, що не поклади, навіть шарика з підшипника, нічого не випаде.

Посилають Юрка з Петром розвідати, чи сторожа де не видно, — мене, виходить, вже забракували; але нічого; колись то я у них був найкращий розвідник, і воротар хто був, як не я, кожна команда хотіла мене до себе — бо я падаю гарно. Чогось ми всі, не знаю, як старші, боїмося сторожа емтеесівського, це, здається, дід Колі Огородника,

йому дали команду не пускати корів на Маказон, — це вже як знову залізну браму поставили замість дерев'яних воріт (а хатів, ну й дідової Юзикової, не стало, одне рівне місце); ми ще зразу якось хитрували, навчилися відкривати ворота зсередини, рука ж пролізе в дірочку, але скоро надоїло нам це загризатися та втікати — й ми перестали ганяти корів на Маказон; одному тільки дідові Юзику добре було, його пропускали, хай би попробували не пропустити — його ж тут хата на емтеесі стояла, його, то він ще буде їх боятися, оввa; коли не бачиш, то все він у картузі давньому, довгому плащі, з паличкою, і ця борідка, як у цапка, біла-біла; я любив подовгу видивлятися, як він загонить корову у ворота, далі причиняє їх за собою, й поволі бредуть вони аж до краю горба, а там уже спускаються вниз до річки й звертають наліво, — причому дід Юзик не те щоб спішив бігом прогнати емтеесом, як ми, оглядаючись, робили, він ще корові дасть попастися, як де травичка попаде збоку, хоч яка там трава —

земля аж чорна від солярки й мазуту. А на діда Огородника то вже найсмішніше дивитися: вийде з майстерні, де в нього каптьорка є з грубкою і бачком води з прив'язаною квартою, що теж пахне, як попросиш коли напитися, соляркою, бо тут весь час дядьки емтеесівські п'ють, — і дивиться довго, не ворушачись, за дідом Юзиком, аж поки той не зійде донизу, і, може, й хотів би там що сказати, але давно вже нічого не каже, наче вони домовилися з дідом Юзиком, що він один буде проганяти корову на Маказон через емтеес — і яка б це в нього претензія була до діда Юзика, то це хіба що міг гукнути йому, чого він ворота не причинив, але й тут причини то не було, дід Юзик наче навмисне все так робив, щоб до нього ніхто не вчепився. Й уже не стане видно діда Юзика, а сторож стоятиме й дивитиметься на дорогу, до брами, чи ми, бува, не гонимо корів — о, тоді б він показав нам. Але було б чого боятися сторожа — ми ж не корів гонимо, як самі біжимо емтеесом, то він і не дивиться — може, ми купатися біжимо або до пилорами кору соснову здирати на поплавки, то що ж він, завертати нас буде, не йдіть. Але цього разу хлопці що не робили, то все якесь таємниче, мовби ховаючись од менших; ще й дуже ж хотіли показати, як вони не бояться, що сюди нас повиводили й на колодах

порозсаджували. Проте нам охоти не було кору здирати на поплавки, бо ми й ножиків не побрали, а в руках же свистки — це сьогодні нам завдання, й треба ждати, що знов скажуть, куди йти. В одного Аліка ніж був, і він вирізував між ногами у себе щось на корі, мабуть, ім'я своє, і, бачимо, вони з Миколою щось балакають, але як-то вітер повіє з Маказону й однесе слова вбік, до дороги, — чорта що почуєш. Та нам і клопіт великий — слухати, що вони кажуть; може, ми вже й не підемо нікуди й це, як хоч, підводься та й чапай додоми, ніхто тобі нічого не скаже. Буває ж таке, що вже й ігри на душу не йдуть, кожен собі щось длубається і немов жде, хто ж перший устане.

Але ось візьму й спробую так зробити — що скажуть. Свисточка я перекладав з руки в руку, тримаючи їх за спиною, а сам поволеньки дибаю до високих штахет, що з того боку крейдою вимащені, і вже чую, що хлопці декотрі заворушилися — думають, ну-ну, хай-но він спробує утекти, ми — йому; і не знають, що я й не думаю утікати, та так собі встав пройтися, до дороги побачити, чи не йде там, бува, дядько Петро, то він би мене прокатав хоч трохи в кабіні, — поки дід Огородник браму одчинить, треба постояти, а тоді ще двором емтеесівським до гаража під'їхати — ого, скільки можна насидітися.

Нема мого дядька Петра, треба вертаться назад, хай бачать, що я не втік; а Юркові чи Петрові то й завидно буде, що я не побоявся устати й на виду старших хлопців таке вчворив — що хоч можна подумати; от хитрий, думають, захтів подрочитися з Миколою й Аліком. Й диво зробилося якесь: я сам остовпів, й крикнув би, але ж де бачив — перед хлопцями; як так гарно побачив усенький куток — і хлопців на колодах, і пилораму й кузню довгу чорну за нею, що задом стоїть до городів (колись там буфет стояв), й далі землю — трохи якогось городу, — і наче це ти цар і так високо десь забрався й усе оглядаєш, аж страшно робиться, й чого тільки тако в голові не передумалося, аж уже хочеш спинити думання, а воно всеодно пролазить і аж змушує тебе показувати пальцем на все довкіл і промовляти: оно кузня, де німий Болота робить, він чогось був розсердився, сів на велосипеда й поїхав на містечко, а там причепився до вчителя Миколи Григоровича; вчитель

злякався, що це від нього хочуть, — а той е-е, і за ним, не злазячи з велосипеда, тільки одною ногою впирається і як треба, то підскакує далі, наче везе себе з половини; а хтось налякав Болоту жінкою Галею, то він боявся свою жінку Галю, вже відчепився від Миколи Григоровича, — показують же оно Волоті, що оно Галя йде, Галя, Волото. Микола Григорович, сам, бідний, контужений з фронту, аж ми часом, дурні, на сміхи його піднімаємо в класі — і він бачить і, певне, переживає, або вже звик і думає, що від нас нічого більше не доб'ється доброго, то й з нами так — по-дурнуватому часом. Але Болота вернувся знов — досварюватися з хлопцями на пилорамі; прийшов заказчик на труну, — дядьки дошки порізали, дали Миколі кривому обтесати в столярку, й буцімто Микола й повинен робити труну; але заказчик десь там закурив, де не треба, й іскра пролетіла в яму між дошками — і там затлілася тирса, і була б пожежа, але якось там обійшлося; Болота ж там добивався, що наче йому замовляли бляшану труну, — на мигах показував, що він зробить — во, але ніхто його слухать не хотів, кому вона, бляшана, треба, там своя, цинкова, є, але батьки вирішили в дерев'яній ховати, як всіх людей. Похорон мав бути удень, хоч уже часу мало було, хтось

там ще приїхав звідкись, кажуть, поспішайте, далі нема куди відкладати, що родичі десь із півночі не приїхали — то що ж; ми не винуваті; Волоті ж дядьки на пилорамі пояснювали так само на пальцях, бо вже вміли з ним спілкуватися, як стільки разом на емтеесі, що то, може, батьки хочуть надгробничка з заліза, щоб могилка не обсовувалася, — то це друге діло, — а чого зараз лізти, як уже все відомо. Батьки самі не прийшли — там таке горе; а заказчик же осьо стоїть, якийсь наче родич з Троянова, знає, що їм треба. Болота на якийсь час десь подівся, веде на емтеес, бачать, Шурку Косенка, стукає пальцем йому в груди — він зробить, він! Далі вони вдвох десь поділися, довго їх не було, казали, пішли до батьків померлого, на Солом'яну вулицю (Болота свого велосипеда з собою тягне, хоч не їде на ньому), там Болота почав добиватися до батька, щоб Шурці доручили труну зробити, якщо йому не вірять. Батько й балакать не хоче — та що ви, хлопці, нащо ці розговори. Болота — я, я зроблю на могилу, я виріжу, а

Славка Стройванс зварить, нікому не давай. Та хто то міг бачити, що діло не в цій труні; Болота просто так хвилювався — не міг він інакше висловити свою тугу, а це ще побачив, як Шурка Косенко плаче за своїм товаришем.

Сидять мої хлопці, Микола й Алік, а я думаю, які вони понімілі стояли на цвинтарі, бо це ж їхній товариш був, хоч вони й менші, але у футбол коли разом їздили в Дениші, мене одного взяли зі школи воротарем. А назад їхали відкритою машиною, і так холодно було, — і цей хлопець, я імені ніяк запам'ятати не міг, знаю його тільки по фотокарточці на сестриній випускній, — такий не дуже й гарний, але я на все життя запам'ятав, як він мене піджаком укрив і як пахло гарно чоловічим потом з-під його руки. Для мене він був як уже дядьком, а сам тільки-но школу кінчав десь. Не знають ці хлопці нічого, сидять тамо на колодах і довбуться нігтями у корі, не дивлячись навіть на руки — довбіться собі, як є вам така охота, а мені вже цей день як освітився таким високим світлом — хіба воно з неба падає, якщо подумати, ні ж, мабуть, — так тільки здається тобі, що десь із очей встане й знов сховається — чи назад в очі, чи в небо знов.

Нащо ж мені така мука — думати за всіх них, як міг би сидіти з ними й у корі довбаться!

Микола на мене чогось пильно глянув — як прочитав думок моїх трохи; підйом командує, і стаємо ми вряд, як і перше йшли, — виводить він нас насеред емтеесу, де ця тверда дорога прямує трошки вгору, а там донизу, що й не побіжиш дуже, страшно у річку забігти; за руки, командує, братися — і в ногу йти, не збиваться. Я з цього боку гукнув, чи виймати свистка, чи так будемо йти, — мовчить Микола, тільки наказує рівніше йти, бо тут, може, міна де у землі лежить, і ми, малі, ж добре не знаємо, що тут робилося — хто нас так проведе, як старші хлопці, ніхто, ото йди і слухайся. Чи це гра така з цими мінами, хто його тамечки знає, — але ми вірили, бо так би не слухалися Миколу з Аліком, порозбігалися; чогось он і Алік перебіг на цей бік і розірвав наші з Юрком руки, а мою так узяв добре, що аж заболіло, — і то в той бік попхне, то до себе

напрямить, щоб я ж рівніше йшов; видно, вже ось недалечко йти, де хата дідова Юзикова стояла — і так чорно скрізь на тому місці — це землю так розрівняли, ну зовсім як десь учора стояла хата й не стало, хоч добре знаємо, що й місяць минув, як не більше. І десь там, як на найвищому місці ми поопинялися й стало видно всю вулицю у садках і вербах на тому березі річки, а річки ж не видно; бо нижчі горби затуляють, а ще в одному місці то й високі тополі в кінці городів з того боку стали однакові — чогось не по всенькому березі так, — і дужче тут запахло соляркою і сухою землею — і ще ж як глянув на небо, бо й голови не тра закидати, ондо воно все аж вкрай і на всі боки; та й не відпускає мене рука Алікова — що б це ж я робив без неї, — коли мене потягло в якусь глибину, наче це така ниточка, яка мене з усім світом тримала, а та глибина, що й на річкову глибину зовсім не схожа, не те що повільно, але розмірковано якось ковтає мою ногу, і не було б цієї руки Алікової, вже потягло б мене за ногою — але ж хіба страшно, де там; таке може тільки приснитися, що несе тебе легко й ніколи ти не впадеш, і скільки не пробуй падати, то не долетиш до чогось твердого, — та хіба ж мені не було такого, що я вже летів, як зимою спиною в ополонку падав у чому був, на перерву вибігши на річку, бо там дядьки лід заготовляли, а багато хто рибу ловив, пальто на мені з коміром, шапка з опущеними вухами, валянки биті, а під штанами ще й батькові полотняні кальсони, — були в мене у кишенях таблетки чорнильні, й що там кальсонам зробилося,

як я вже вдома, боячись зразу батькам казати, почав сам біля груби роздягатися, то страшно розказувати; але то було легше якось, немов я у хатці тепленькій опускався, — а це й одежі на мені зовсім мало, і тільки одною ногою поринув я в ту дивну глибину, а тяжче було, та не вірилося, що це так небо могло попливти, як воно ж типіро стояло й не ворушилося, — але слова я від себе на почув, як і'тоді, на річці, не міг чогось закричати, — і страху, щоб там якийсь був, то не було, тільки й всього, що так хочеться зрозуміти таємницю цього падання. Ні про початок — як ти тут опинився, ні що буде потім — ані гадки, одне тільки тебе хвилює, захоплює — що це ти летиш.

Не стало й хлопців, один тільки Алік Порохнюків чогось біжить зі мною донизу й ще руку не відпускає, а права нога моя така тяжка, що ледве волочиться; кричить щось Алік, що хто це міг знати, що вони порозбирали і хату, й усе, що було, а потім тільки порозрівнювали землю, а яму цю камінцями не позакидали. Вони ж, мовляв, так старалися обійти, щоб ніде ні в яку яму не впасти — бо там якийсь льох під хатою міг бути, й тепер усе зарівняне, то де ти взнаєш; всяке можна подумати зразу, але щоб це потрапити у цю яму, ніхто б не подумав, — та ще так по-грамотиому, як у книжках, розказує: "потрапити"...

Летимо донизу, а нога, чути, вже легша стає, так її вітер обтріпує; і там, де ця стежка — дорога до старої лазні повертає, спиняє мене Алік Порохнюк, якраз де електростанція, — перед тим, як збігати стежечкою ще крутішою вже до річки, й показує — там така трава густа повиростала скраєчку дороги, то що мені думати, беру обтолочую черевика, ще й холошею пробую діставати, — так треба аж на коліно ставать, хоч якось тра обітертись.

— Біжи тепер в воду помийся, — показує Алік донизу і руку мою відпустив, стоїть, встромивши тепер і обидві руки в кишені — я думаю, що це він дивився, де це хлопці всі подівалися, що ми тут удвох тільки стоїмо. — А я піду скупаюся, бо щось гараче. — Алік махнув головою, щоб і я біг до річки, й побіг перший з застромляними в кишенях руками, хвалиться, як він уміє. — Пабєглі! — А мені вже й нога не важча й не легша, а так якось зробилося, що впав би туто на горбі й не дихав би, поки на мені й не обсохла ця дурнувата грязюка. Що її заставило туди впертись! Алік поскладав на купу свою одежу і, поки я здибав донизу, встиг раз упірнути.

— Ставай оно на камінця, — показує Алік зверху від електростанції, куди ми всі лазили грітися на трубі після води; вона там потихеньку гуготить і гріє, мені й самому видно, що з камінця замашніше буде, — там жінки, пройшовши трохи у воді, полощуть білизну. А я й доцибнути можу, щоб другого черевика не помочити, бо у двох мокрих черевиках не дуже додому й з'явишся. Оглянуся коли, то бачу Алікову одежу на

купці, а його самого не видно десь — може, за електростанцією труси викручує. Не хотілося зовсім сушитися на трубі, все думки за дому, що це там без мене робиться. З черевика я воду до краплинки вицідив, ще й спробував його трохи здушити, щоб викапало, що в шкіру набралося, але все одно нога чвакала й холодно їй було всередині, дарма що на дворі тепло й літо; а холошу ні та й стану обтрьопати, бо вона ще тяжча зробилася, як була до миття, й така зам'яшкорена, що мама зразу побачить. Стану й рогладжую обидвома долонями, ще й стрілочку спереду пробую навести...

Коли це доганяє Алік Порохнюк, вбраний у кінську шерсть, — він мав таку моду, коли купається, то побіжить потім, де коні спутані стоять, а вони завжди на Маказоні були, не знаю тільки, чиї вони, терне тако вогкими долонями по конячих боках, а тоді — об себе. Й усенького себе обкачає — хвалитися буде, що на ньому таке волосся повиростало. Йому що — через тин емтеесівський та й вдома; того він і не вдягався, щоб добре поприсихало; матір, чи хто там удома, злякає. Алік мене обігнав і поляпотів навскоси, йому якраз треба між кузнею і пилорамою.

Та й добре, що їх нікого уже нема, можна собі стати й не ворушитися, щоб сонце більше нагріло ногу; мене ж тепер тягнуло до того місця, який це той слід уже став, як мене стільки тут не було. Така сама розрівняна віддалік і чорнувата, подекуди аж посивіла від сонця земля, а сліду мого на тому місці тільки й усього, що грунт порушений трохи; я встав віддалік на коліна і далеко нагнувся, бо ще знов потягне, то хто мене тепер рятуватиме, якась трісочка зразу була попалася, і я нею легенько загладив порушене місце. Трісочку встромив всторч і трохи посидів біля колишнього дідового Юзикового обійстя. Нозі вже не так було холодно, навіть парко робилося, а я ще й спину, й потилицю підставляв до сонця, щоб нагрівало, — й добре так робилося, наче це ти якась стара пташка на кам'яному горбі, куди й рука людська не сягне, сидиш і думаєш собі щось. А думка така приходила у нагріту голову: я щось про цю хату стару дідову, й про нього самого, й про всіх його родичів узнав таке, що вони й самі такого не знали; й оте, що я хлопцям розказував ще перед обідом про дідового сина й невістку їхню, таке

мізерне було проти цього нового знання. Але кому ти розкажеш, — сміятися будуть і не повірять; ні, не за це, що я в яму вліз, а що я таке взнав, сидячи біля дідового старого обійстя. Й так дивно було, що чим більше я думав запам'ятати з цього нового надуманого, то воно якось дівалось десь, як у землю цю твердючу втавало; одне тільки й крутилося на тому місці, де допіру та думка перша була: вліз у яму, ага.

Вже й хмарка якась насунулася на сонце, — вставати б та йти додоми, але ж від хмарки, я знаю, тінь зразу падає на півсела чи й на всю землю, а це тільки на мені лежить і навіть ніг не закриває, — о, це ж Славко стоїть і мовчить.

— Де це ти був, Славко?

— Осьо огірків нарвав та йду їм, — каже Славко Колодюк. — А ти чо' це тут сидиш?

— Та я думав, хлопці будуть йти і я з ними разом додоми піду.

— Як ти вчора втік і не схотів з нами ходити на свистках свистіти, то тепер хлопці порозбігалися й не хочуть з тобою. — Славко замовк і вийняв з пазухи ще огірка, витер його рукавом і знову захрумкав, кліпаючи очима, — як-то боявся, що в огіркові десь попадеться залізо. Він довго так видивлявся зверху на мене, мовби згадуючи, де це ми сьогодні ганяли й чого оце тут поопинялися. Але, по-моєму, нічого путнього не згадав, бо таким самим голосом повторив: — Я сибі вгірків навибирав у Юзиковому городі.

— А хіба його город не туто вже, де була хата стара?

— Де, — перестав жувати Славко. — Йому дали на горбі над електростанцією.

Диво, що це дід Юзик, коли не подивишся, попасує аж на горі, — то це й за городом наглядає. От дід Юзик!

— Ти хоч не бреши, — мало не крикнув я. — У них свій город біля нової хати. То ти до Юрка в город закрався!

Думав, це Славко стане до мене зариватися, але таким самим голосом, яким розказував, де він огірки рвав, каже:

— То ми ж тобі, проте, за батька нічого не казали — чого ти сикаєшся.

Став розвертатися помаленьку, лапаючи, що там у пазусі ще було, й посунув емтеесом до шосе, — все пожує, додоми — то такої моди нема занести.

Виліз би на цей тин — хтось туто давно штахети вирвав, але ще йтиме аптекарша до хліва, подумає, що в її город закрадаюся, то й нащо воно мені. Було якось той рік веселіше, — граємо на одні ворота, а ворота від дверей до дверей на стіні хліва, і коли м'яч перелітав через хлів і падав у наш садок (раз аж у стіну гупнуло, було б шибки повибивало — мама якраз проти вікна шила й перелякалася), то вже мені доручали бігти за ним. Але цього року старші хлопці вплуталися до нас і вже гри немає; оце тільки свистунами ходили.

Мені в свою хату не дуже хотілося заходити, це почекав би маму, а тоді разом, бо я не знаю, що там мій батько робить — чи легше йому, чи так само, — очі вирячені, руки тремтять, і посилає мене десь на хати позичати, ще й пляшечку дасть, нагадуючи, що він скоро заплатить, хай-но йому легше стане. Перебираючи тако штахету за штахетою, я доплентався аж украй тину. Дивлюся на той бік у город, лігши животом на штахети — хоч і колько, але вони не дуже гострі, щоб живота пробити; думаю, скільки так витримаю, розставивши руки й ноги, й хочеться згадати за цю хату, але ж як так картоплею заросло аж до

парку, й сліду від хатниська ніде не побачиш. Але страшно зробилося: була хата й нема. Мені на Юрка чого сердитися, ми ж колись навіть сусідами були, ще як мій батько здоровий ходив на роботу і його всі хвалили, а ще тепер у Юрка батьки як показилися, позаслабають удвох, на роботу не ходять, вже в тій, де вони з Стройвансами живуть, хаті, — але на матір Юркову я раз мав жаль; це як я чогось бігав за цею будкою і порізав на скло ногу, а мати Юркова саме йшла з хати до будки, подивилася, що я сиджу в бур'яні, тримаю заюшену ногу підошвою догори, трохи постояла, подивилася, далі зайшла в будку, трохи там побула; бах дверима — пішла. Ще я думав, посиджу трохи, тітка Гандзя винесе якусь шматку, але вона як очамріла, показалася й щезла. Може, в них з Кисельовим тільки-но починалася ця їхня хвороба, і вона до пам'яті не могла прийти, що мене серед білого дня у траві не побачила.